

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 7

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

BEOGRAD, 2017

Lektor i korektor

Irena Popović

Tehnički urednik

Zoran Grac

Priprema

Dosije studio, Beograd

Štampa

JP Službeni glasnik

ISBN 978-86-7630-689-3

Tiraž

100

Adresa redakcije

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 7 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet Univerziteta, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2017 (Beograd : Glasnik). – 775 str. ; 24 cm. – (Biblioteka Zbornici)

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 100. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-689-3

1. Лилић, Стеван [уредник], 1948–

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 254213388

Prof. dr Milena Polojac*

LEONARDUS LESSIUS I MORALNA TEOLOGIJA 16. I 17. VEKA O ZAJMU I KAMATI (NA MARGINAMA NAUČNE ZAOSTAVŠTINE OBRADA STANOJEVIĆA)

Apstrakt

Obrad Stanojević (1934–2011) u svojoj knjizi *Zajam i kamata* rasvetljava, između ostalog, ulogu zajma u vreme rađanja kapitalističkog društva u Evropi. U toj knjizi on ukazuje na stavove doktrine o zajmu i kamatama, na promenu tih stavova, u čemu su naročito važnu ulogu imali teolozi katoličke crkve. Stanojević se sumarno osvrće na stavove Tome Akvinskog. U radu se detaljnije analiziraju pogledi jednog od sledbenika Tome Akvinskog, uglednog moralnog teologa Leonarda Lesija (1554–1623) iz Antverpena, pripadnika španske škole prirodnog prava. U sistematskoj raspravi *De iustitia et iure* iz 1605. godine, on raspravlja o najvažnijim moralnim i pravnim pitanjima. U glavi dvadesetoj druge knjige, posvećenoj zajmu i kamati (*De mutuo & usura*), on iznosi argumente u prilog trgovačkom zajmu. Takođe, moralnim, pravnim i ekonomskim argumentima brani i takozvani trostruki ugovor (*contractus trinus*, lib. 2, chap. 25, dub. 3), koji su tradicionalisti smatrali implicitnim zajmom. Tim svojim stavovima daje legitimitet novim pravnim oblicima trgovinskog prava koji su pogodovali rađanju i razvoju kapitalizma u Evropi.

Ključne reči: *Moralna teologija. Zajam. Kamata. Contractus trinus.*

OBRAD STANOJEVIĆ O KANONSKOJ DOKTRINI O ZAJMU I KAMATAMA

Obrad Stanojević (1934–2011), dugogodišnji profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, istaknuti romanista i svestrani intelektualac, još kao mladi doktorand pokazao je izuzetnu naučnu hrabrost kada je odlučio da prikaže evoluciju zajma i kamate od najstarijih oblika do savremenih, i to ne samo sa stanovišta prava, nego i iz ugla ekonomije, sociologije, religije i etike. Na temelju doktorske disertacije nastala je knjiga pod nazivom *Zajam i kamata*. Ona nije toliko velika obimom koliko je bogata sadržajem i daje slikovit i živopisan prikaz antičkog, srednjovekovnog i modernog društva, ekonomije i prava, ideja i doktrina o zajmu i kamatama. Njen naučni doprinos ogleda se, između ostalog, u rasvetljavanju uloge zajma u vreme rađanja kapitalističkog društva u Evropi.

* Dr Milena Polojac, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* (179059), koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Menjanjem uloge zajma menjali su se i stavovi doktrine o zajmu i kamata, u čemu su naročito važnu ulogu imali teolozi katoličke crkve. Stanojević ističe, oslanjajući se na obimnu literaturu o zajmu i kamati u srednjem veku, neprijateljski stav crkve prema zajmu s kamatom, objašnjava najvažnija obeležja doktrine, način na koji je problem raspravljan i na koji je doktrina evoluirala.

Zajmu u srednjem veku posvećen je drugi deo knjige obima nešto više od 60 strana (147–215). Osim analize pravne prirode instituta, Stanojević se u tom delu knjige sumarno osvrće na stavove filozofa, teologa, teoretičara ekonomije o zajmu i kamata, govori o zakonodavnoj politici i poslovnoj praksi toga vremena, a daje i sliku aktera, poverilaca (zelenasa) i dužnika, koji su učestvovali u poslovima zajma s kamatom.

Kad je reč o korenima kanonskog negativnog stava prema zajmu s kamata, oni leže u činjenici da je hrišćanstvo nastalo kao religija siromašnih, ističe Stanojević. Osim toga, crkva je imala u vidu zemljoradnju kao temelj privređivanja, prema kojoj je imala pozitivan stav, za razliku od delatnosti u vezi sa novcem. Kao najvažniji razlog osude zajma sa kamatom on navodi potrošni karakter zajma u srednjem veku čak u većoj meri nego što je to bilo u antičko doba. O potrošnim zajmovima u uvodu knjige piše sledeće: „Potrošni zajam postoji ako je dužnik neproduktivno upotrebio predmet zajma: da bi prehranio sebe i porodicu, to su zajmovi koje uzimaju kraljevi da bi se opremili za rat, vitezovi pre polaska u krstaški pohod, *filii familias*, aristokrate da bi živeli na visokoj nozi u očekivanju nasleđa. Redovno, naročito u ranoj istoriji, ovaj zajam je uziman pod pritiskom nevolje, to je zajam nužde i bede. Potrošni zajmovi imaju razorno dejstvo. Gladan nema mogućnosti da se mnogo pogađa. Poverilac se boji da neće dobiti nazad ono što je dao i zato zahteva obezbeđenja i veliku kamatu. Pored toga, sama priroda ovih zajmova je takva da vodi brzom upropašćavanju dužnika. Potrošni zajmovi ne povećavaju solventnost zajmoprimca. Ako se neko zaduži da bi se prehranio, spasio je život, ali nije poboljšao svoje ekonomske prilike. Teško će plaćati kamate i vratiti glavnicu onaj koji je primljeni zajam potrošio brzo, možda još istog dana, a tim povodom nije proizveo nova dobra... Otuda su ovi zajmovi bili uzrok propasti mnogih i izvor pobuna dužnika. Naročito je to česta pojava u patrijarhalnim zajednicama koje tek stupaju u dodir sa novčanom privredom. Ukoliko je siromaštvo veće, glad češća, utoliko je razornije dejstvo zajmova... Takav je bio slučaj i u Atini Solonovog vremena, feudalnoj Evropi u vreme kada raste uticaj novčane privrede, u Srbiji XIX veka.“¹

Iako su tokom više od hiljadu godina brojni teoretičari učestvovali u diskusiji o zajmu i kamata jer je to bilo jedno od dominantnih i najviše diskutovanih problema ekonomske teorije srednjeg veka, Stanojević ne analizira pojedinačno ogroman broj teoretskih varijanti. Više kao ilustraciju navodi nekoliko stavova ranohrišćanskih mislilaca koji su se okomili na zelenaše kao što su Vasilije, Grigorije Niski, Jovan Zlatousti. Oni se oslanjaju na misao Aristotela o neplodnosti novca. Takođe kao ilustraciju navodi i stavove crkvenih mislilaca latinske crkve (Laktancije, Ambrozije, Avgustin), a kratko i ilustrativno se osvrće i na crkveno zakonodavstvo toga doba.

Ipak, izdvaja Tomu Akvinskog, „klasika crkvene doktrine i velikog uma srednjovekovne misli“, čijem je učenju posvetio jedan podnaslov u poglavlju. Njegovu doktrinu i argumente protiv kamata Stanojević vidi kao sinte-

1 Obrad Stanojević, *Zajam i kamata*, Institut za pravnu istoriju Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd 1966, str. 12–13.

zu Aristotelove misli, stavova rimskog prava i patristike. Odatle Akvinski crpi filozofske, ekonomske, pravne i etičke argumente protiv zajma s kamatom. Osnovni argumenti Tome Akvinskog protiv zajma s kamatom, uz zaključak da je kamata protivna prirodnom pravu, jesu sledeći: 1) novac je po prirodi neplodan, 2) s obzirom na to da je novac potrošna stvar, ne može se istovremeno tražiti povraćaj iste količine stvari i cena za njenu upotrebu jer je upotreba neodvojiva od supstance; 3) zajmodavac ne snosi nikakav rizik, jer se zajmom prenosi svojina na zajmoprimca. Zato nema pravo niti na profit; 4) kamata je u izvesnom smislu prodaja vremena koje se ne može prodavati jer pripada svima. Konačan zaključak Tome Akvinskog je da dobit iz uzajmljivanja novca nije plod novca, koji je neplodan, već proizvod rada dužnika. Zato je kamata protivna prirodnoj pravdi.

Stanojević naglašava da se kanonsko učenje o sterilnosti novca mora posmatrati u kontekstu vremena u kojem je nastalo kada novac nije imao čudesnu moć oplodivanja kao u razvijenom kapitalizmu. Ocenjujući učenje Tome Akvinskog, on kaže: „Neki argumenti Tome Akvinskog nisu neosnovani. On je oštroumno prodru u suštinu stvari kada je tvrdio da je kamata pre proizvod tuđeg rada, nego novca. Ako je zbilja vino ili drugi predmet zajma odmah trošen i to neproduktivno, a tako je u većini slučajeva, onda je stvarno predmet zajma sterilan. Osim toga, T. Akvinski se nije u potpunosti oglušio o potrebe prakse. U njegovo vreme već imamo neke začetke produktivnih zajmova, postoji potreba za kreditom, javljaju se i prve banke. Stoga je on dopuštao ne samo ulaganje novca *ad modum societatis* i pomorski zajam, već i neke druge oblike transakcija sa naknadom. Toma Akvinski, a od njega i čitava skolastika, pravi razliku između *usura* i *interesse*. *Usura* je naknada sa obrazloženjem da će dužnik imati neku korist od upotrebe novca. Takav prihod nije dopušten. Ali ako je, zbog toga što se lišio upotrebe novca na određeno vreme, poverilac pretrpeo štetu, onda je čovečno dati mu obeštećenje. Tako bi imao pravo na naknadu koja obuhvata stvarnu štetu i izmaklu dobit. Ovo pravo zajmodavca ne proizilazi iz prodaje upotrebe novca (*non est vendere usum pecuniae*), nego je posledica težnje da se izbegne šteta – *sed damnum vitare*.“²

Ocenjujući u celini razvoj skolastičke doktrine o zajmu s kamatom, Stanojević zaključuje da on nije bio pravolinijski. „Kanonska doktrina nije bila jednom dato, nepromenljivo učenje koje su svi u horu ponavljali, već se u skladu sa razvojem ljudske misli, političkih odnosa u društvu, a u prvom redu saglasno karakteru koji je imao zajam u praksi, menjala, te je kod različitih mislilaca i u raznim epohama imala drukčije vidove. A u osnovi učenje o sterilnosti novca, koje je karakteristična crta ove doktrine, bilo je u izvesnoj meri opravdano stvarnom neplodnošću novca zbog potrošnog karaktera kredita. Tek kada su se razvili produktivni zajmovi, kada se novac pretvara u kapital, u vrednost koja se sama oploduje, tek tada je kanonska doktrina postala pogrešna i štetna.“³ Dominikanci i franjevci su bili stroži prema kamatama nego jezuiti i jansenisti, a u okviru svake od tih škola bilo je „levih“ i „desnih“ struja.⁴ Stanojević se izričito izjasnio da nije ulazio u mnogobrojne teorijske verzije kanonske doktrine.

2 *Op. cit.*, str. 155. Ovde se najviše oslanja na Knoll, *Der Zins in der Scholastik*, Innsbruck 1933.

3 *Op. cit.*, str. 22.

4 *Op. cit.*, str. 156. „Najoštriji dominikanac bio je Končina, a najblaži Antonin Florentinski. Kod jezuita Petar Kanizijus (umro 1579. godine) bio je primer protivnika uzure, negde

Temeljniji osvrt na jednu od teorijskih verzija kanonske doktrine oličenu u delu jezuitskog teologa Leonarda Lesija baciće više svetlosti na stavove crkvenih mislilaca katoličke crkve.

LEONARDUS LESSIUS O ZAJMU I KAMATI

Leonardus Lessius (1554–1623), pripadnik katoličkog reda Jezuita, flamanski moralni teolog iz Antverpena, sledbenik Tome Akvinskog, bio je profesor teologije na Univerzitetu u Luvenu (Louvain, današnja Belgija). Osim teologije i prava, poznavao je i umetnost (koju je najpre studirao), i ekonomiju i finansije, a naročito bankarstvo i trgovinu.⁵ Sva ta svoja znanja sintetizovao je u svom najpoznatijem delu *De iustitia et iure* koje je objavio 1605. godine. Ono je odmah steklo veliku popularnost i doživelo brojna izdanja.⁶

Pripadao je grupi moralnih teologa 15–17. veka, okupljenih u čuvenoj školi prirodnog prava u Salamanki (Španija), koja je svoja učenja izgradila tumačeći delo Tome Akvinskog. Osnivač španske škole prirodnog prava je bio *Francisco de Vitoria* (1492–1546). Studirao je teologiju u Parizu, gde se susreo sa delom Tome Akvinskog *Summa Theologiae* i njegovim sistemom prirodnog prava. Pridružili su mu se *Domingo de Soto* (ca 1494–1546), *Martín de Azpilcueta* (1492–1586), *Luis de Molina* (1535–1600), *Gabriel Vázquez* (1549–1604), *Diego de Covarruvias y Leyva* (1512–1577), *Francisco Suárez* (1548–1617).⁷

Moderna škola prirodnog prava proizašla je iz kasnog srednjeg veka i učenja moralnih teologa, ali se emancipovala od tog učenja i postala nezavisna društvena etika zasnovana na racionalizmu koji je dobijao potporu i zbog otkrića koja su se desila na polju prirodnih nauka.

Leonard Lesije je najmlađi među slavnim članovima te španske škole prirodnog prava iz Salamanke. Delo je u osnovi sistematska rasprava o najvažnijim moralnim i pravnim pitanjima, pri čemu je autor na svoj način sintetizovao religiju i pravo. Delo predstavlja neku vrstu osvrta i komentara na pitanja kojima se bavio Toma Akvinski, što je označeno i u podnaslovu dela.⁸ Često citira mišljenja, ali

na sredini, predstavnik umerenih je Jakob Lainez (umro 1565. godine), a najliberalniji su Bonaventura i Ledezma.“

5 Wim Decock, In *Defense of Commercial Capitalism: Lessius, Partnerships and the Contractus Trinus*, Max Planck Institute for European Legal History Research Paper Series No. 2012–04, str. 1. U elektronskoj verziji: <http://ssrn.com/abstract=2162908>. Milena Polojac, *Leonardus Lessius (1554–1623) – moralna teologija i prirodno pravo o deliktima i restituciji*, „Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije“, zbornik radova, knjiga 5 (ur. prof. dr Stevan Lilić), Beograd 2015, str. 163–188.

6 Pominje se samo dvadeset izdanja u 17. veku. U fondu biblioteke Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu nalazi se četvrto izdanje dela iz 1617. godine, koje je ovde korišćeno. *De iustitia et iure ceterisque Virtutibus Cardinalibus, Libri Quatuor, Ad 2.2. D. Thomae a quaest. 47. usque ad q. 171. Auctore, Leonardo Lessio e Societate Iesu. S. Th. In Academia Louaniensi Professore. Editio quarta, auctior et castigatior. Antverpiae, M.DC. XVII. (1617).*

7 Jan Halabeek (met medewerking van Harry Dandorp en Hylkje de Jong), *Lijf ende Goedt (De juridische bescherming van de menselijke persoonendiens vermogen een schets van de westerse rechtsgeschiedenis*, VU University Press, Amsterdam 2014, str. 138.

8 *Ad 2.2. D. Thomae a quaest. 47. usque ad q. 171.* Za učenje o restituciji naročito je važno *quest. 62. 1–8.*

i polemiše sa stavovima drugih španskih moralnih teologa iz škole u Salamanki (Soto, Covarruvias y Leyva, Suárez). Naslov dela ukazuje na učenje o prirodnom pravu.⁹ Pravda kao jedna od vrhovnih vrlina dobila je centralno mesto u spisu i ona je izjednačena s (prirodnim) pravom. U knjizi drugoj sistematskog dela „O pravdi i pravu“, treći odeljak posvećen je kontraktima, o kojima se govori nakon izlaganja o svojini i o deliktima. O zajmu i kamati (glava 20) govori se nakon opšteg razmatranja o ugovorima (glava 17), o obećanju i poklonu (glava 18), o testamentu i legatima (glava 19), a pre ugovora o kupoprodaji (glava 21). Osim sistematskog karaktera dela u celini, Lesije je zadržao i kazuistički manir, te razmatra ugovor u okviru konkretnih pitanja (*dubitationes*).

Glava dvadeseta druge knjige, koja je posvećena zajmu i kamati (*De mutuo & usura*), podeljena je u dvadeset četiri konkretna pitanja – *dubitationes*.

Lesije počinje sa osnovnim pitanjem (*dubitatio I*), tj. definicijom zajma¹⁰: Zajam (*mutuum*) je predaja stvari koje se određuju brojem, težinom i merom, učinjena s voljom, da odmah postane (svojina) sticaoca, s obavezom da on sličnu vrstu i kvalitet stvari vrati. Zatim objašnjava pojedine reči koje se pojavljuju u definiciji (*traditio, res numero, pondere vel mensura constantis* i sl.) i pitanje kome se može dati novac na zajam. Lako je vidljivo da se Lesije oslanja na tradiciju *ius commune*, ali dodaje i neke svoje akcente kao, na primer, u slučaju definisanja kamate (*Dubitatio III, Quid sit usura?*): Kamata je neposredna dobit koja proizilazi iz zajma. (*Usura est lucrum immediate(m) ex mutuo proveniens.*) Kamata je dobit (*lucrum*), ali takve vrste koja neposredno proističe iz zajma (*lucrum immediate(m)*). Ako dobit proizilazi iz činjenice da si prodao svoju stvar iznad pravične cene, onda je to dobit, ali nije kamata, jer ne proizilazi iz zajma nego iz prodaje. (*Si enim vendas rem tuam supra iustum pretium; lucraris quidem, sed hoc lucrum non est usura, qua provenit non ex vi mutui, sed ex iniqua venditione.*)

Kamatu ne zabranjuje samo pozitivno pravo, bilo božansko ili ljudsko, nego i prirodno pravo.¹¹ Kad je reč o božanskom pravu, Lesije u prilog toj zabrani citira Psalm 14, u kojem se kaže da će onaj ko svoj novac ne daje na kamatu stanovati na vrhu pored svetog Gospoda.¹²

Ali kamata nije dozvoljena ni po prirodnom pravu. Lesije iznosi dobro poznatu argumentaciju i navodi sledeće razloge:

Deinde quod etiam Iure naturali sint illicitae, probatur; quia est contra Ius naturae ut idem bis, seu duplici pretio vendatur. Item ut vendatur id, quod non est vendentis: atqui is qui usuras accipit, vendit idem bis, & vendit id, quod non est suum: ergo peccat contra Ius naturae. ...quia qui usuras accipit; vel accipit eas pro sorte, & sic pro eadem re duplex pretium accipit, nempe summam sorti aequalem,

9 Delo pod istim nazivom napisao je i Domingo de Soto. Odlomke u prevodu na holandski vid. R. Feenstra, *Vergelding en vergoeding*, Kluwer-Deventer 1993, str. 36; J. Hallabeek, 2014.

10 Lib. 2. Cap. 20. *Dubitatio I*, num. 3, 247: *Quid mutuum? Mutuum est traditio rei, numero, pondere vel mensura constantis, facta eo animo, ut statim fiat accipientis, cum obligatione ut similis specie & bonitate restituatur.*

11 Lib. 2, Cap. 20. *Dubitatio IV (quo iure sint prohibita usurae): Sed dicendum est, non solum iure positivo (diuino & humano) sed etiam naturali illicitas esse. Est communis sententia Theolog. & Canonistarum, ut videre est apud Couarr. Lib. 3. variar. Cap. I.*

12 *Quod iure diuino, patet Psalmo 14. ubi dicitur eum, qui pecuniam suam non dedit ad usuram, habitaturum in monte sancto Domini.*

& praeterea usuram; vel accipit eas pro usu sortis, & sic vendit alteri usum rei non suae, sed ipsius: nam per mutuuum transfertur dominium in mutuatarium, & consequenter etiam usus rei. Item usus rei illius non distinguitur a substantia rei, si aestimationem spectes: nam usus illius est alienatio, & quasi consumptio substantiae: ergo pro usu rei & pro substantia rei non potest distinctum pretium accipi. Vide Couarru. Supra numero 5. ubi adfert testimonium Aristotelis, Plauti, Catonis, Ciceronis & Aristophanis contra usuras.

(Prevod: Da su takođe [kamate] zabranjene po Pprirodnom pravu, dokazuje se [sledećim argumentima]: jer je protivno prirodnom pravu da se isto dva puta ili za dvostruku cenu prodaje. Takođe da se prodaje ono što nije za prodaju: Onaj ko primi kamate, prodaje isto dva puta i prodaje ono, što nije njegovo: dakle greši protiv Pprirodnog prava... jer onaj ko primi kamate, ili ih primi za glavnice, i za istu stvar dvostruku cenu primi, naime najvišu svotu izjednačenu s glavnicom i pored toga kamate: ili ih prima za korišćenje glavnice, i tako drugom prodaje korišćenje stvari koja nije njegova, nego istoga [koji plaća kamatu]: jer se zajmom prenosi svojina na zajmoprimca i kao posledica toga takođe i korišćenje stvari. Na taj način se korišćenje stvari ne razlikuje od supstance stvari, ako očekuješ procenu: jer njeno korišćenje je otuđenje i poput konzumiranja supstance: dakle, za upotrebu stvari i za supstancu stvari ne može se primiti različita cena. Vid. Kuvaruvijus pod brojem 5, gde se poziva na mišljenje Aristotela, Plauta, Katona, Cicerona i Aristofana protiv kamata.)

Kamate su, dakle, zabranjene, ali Lesije postavlja pitanje da li zajmodavac (*mutuator*) može tražiti nešto iznad glavnice (*sors*) iz razloga stvarne štete (*damnum emergens*).¹³ A zatim takođe da li bi bilo dozvoljeno nešto tražiti iznad glavnice zbog izgubljene dobiti.¹⁴

Notandum est, *damnum emergens & lucrum cessans communiter vocari interesse. Damnum emergens dicitur, quando quis detrimentum patitur in rebus, quas habet, vel quae ipsi debentur: ut cum quis ratione mutui, quod alteri praestitit, cogitur ipse pecuniam foenori accipere, & usuram soluere vel res suas minoris iusto vendere, & c.*

(Prevod: Treba primetiti da se stvarna šteta i izgubljena dobit zajedno nazivaju *interesse* tj. naknada štete. Stvarna šteta se naziva kada neko pretrpi gubitak u stvarima koje ima ili koje se njemu duguju: kao kada neko zbog zajma, koji je drugome dao, bude prisiljen da uzme zajam – *fenus* i plati kamatu ili svoju stvar proda za manje nego što je pravična cena i tako dalje).

Bilo je mišljenja, ističe Lesije, da je nedozvoljeno tražiti nešto po osnovu stvarne štete jer božansko pravo propisuje da se ne sme tražiti ništa više od glavnice, ali je većina učenih pravnika smatrala drugačije.¹⁵

U prilog tom većinskom stavu Lesije navodi primer kada je zajmoprimac u docnji, ako tada neka šteta bude zadesila zajmodavca, zajmoprimac je obavezan

13 *Lib. 2. Cap. 20, Dubit. X, num. 68–78, 254–255: Utrum ratione damni emergentis ex mutuo possit mutuator aliquid supra sortem exigere.*

14 *Lib. 2. Cap. 20, Dubit. XI, num. 79–101, 255–258: Utrum ratione lucri cessantis liceat ultra sortem exigere.*

15 *His positis, Scotus in 4.d.15.q.2.§. De tertio, sentit esse illicitum exigere aliquid ratione damni emergentis, ratio ipsius est, quia lex divina precipit ut nihil exigatur supra sortem: quod si quis ex mutuo (inquit) metuit damnificari, reservet pecuniam suam, quia non cogitur facere misericordiam. Sed contrarium tenendum cum ceteris Doctoribus.*

da ga obešteti. Nije obavezno da ga poverilac upozori na izvršenje: jer sam rok dovoljno upozorava, snagom pakta koji je zaključen na početku.¹⁶ Izuzetak od tog pravila je situacija kada bi bez bilo kakve krivice zajmoprimca povraćaj novca, tj. izvršenje bilo nemoguće; ako bi zbog požara zajmoprimčeve stvari nestale, ako bi bio zarobljen ili ako bi se desilo da zapadne u teško siromaštvo, pa usled toga ne bi mogao izvršiti obavezu, ako bi ga zadesila krajnja i teška neminovnost. U tim, dakle, slučajevima zajmoprimac se ne smatra obaveznim da plati naknadu štete.¹⁷

Zatim razmatra isto pitanje u vezi sa izgubljenom dobiti (*Dubitatio XI, Utrum ratione lucri cessantis liceat ultra sortem exigere*) dajući sledeći primer:

Suppono, si quis metu vel fraude, vel Principis iussu compulsus sit mutuare, & inde ei lucrum cesset; posse ab auctore exigere huius lucri compensationem; ut recte Sotus ar. 3° alij. DD. Quia talis est ei causa damni.

(Prevod: Pretpostavi da je neko zbog straha ili prevare, ili je naredbom vladara bio prisiljen da dâ novac na zajam i tako je izgubio dobit; može od prethodnika tražiti da mu kompenzuje izgubljenu dobit; kao što ispravno [kaže] Soto i drugi doktori. Jer to je za njega kauza štete.)¹⁸

Nakon što je zaključio da je u načelu moguće tražiti naknadu štete na osnovu zajma, Lesije formuliše sledeće pitanje (*dubitatio XIII*): Da li bi bilo dozvoljeno tražiti nešto preko iznosa glavnice, zbog toga što zajmodavac snosi rizik u pogledu povraćaja glavnice, ili zbog teškoća ili troškova koji nastaju u njenom povraćaju (*Utrum ratione periculi sortis, vel difficultatum aut expensarum, quae in ea recuperanda metuuntur, liceat aliquid ultra sortem exigere*).

Lesije na to pitanje odlučno odgovara: To je apsolutno dopušteno – *Absolute id esse licitum!*¹⁹ Iako sporno pitanje, izgleda da je to bio većinski stav ondašnjih

16 *Lib. 2, cap. 20. dubitatio X, 69: Resp. igitur § dico Primo, Quando mutuatarius est in mora, si inde damnum aliquod eveniat mutuanti; tenetur mutuatarius ad illius compensationem. Dicitur autem mutuatarius § quivis alius debitor esse in mora, dum elapso iam termino non solvit, cum tamen non possit; advertens explicite vel implicite creditorem sibi velle solvi. Neque necesse est ut creditor eum interpellet de solutione: quia ipsa dies satis interpellat, virtute pacti ab initio conventi.*

17 *Lib. 2, cap. 20. dubitatio X, 70: Hoc tamen intelligendum est, nisi absque omni culpa sua redditus sit impotens solutionis; ut si incendio res eius sint absumptae, si ipse abreptus sit in captivitatem; vel inciderit in tantam paupertatem, ut non possit solvere, quin se conijciat in extremam vel gravem necessitatem. His enim casibus non videtur obligandus ad interesse.*

18 „Kanonsko pravo, polazeći od široko shvaćene ekvivalentnosti, pravične cene i pravedne nagrade za rad, obraćalo je veliku pažnju naknadi štete. Naknada štete, kao opšta kategorija, bila je moguća i kod zajma. Kod zajma mogla se zahtevati naknada u sva tri oblika koje uopšte poznaje pravo ovog perioda: stvarna šteta (*damnum emergens*), propuštena dobit (*lucrum cessans*) i ugovorena naknada zbog docnje (*stipulatio poenae*, moratorni interes). Zahtevani su, doduše, strogi uslovi za legalnost ovih naknada. Tako se smatralo da šteta treba da bude stvarno prouzrokovana zajmom. Nije dozvoljavana naknada zbog bola i apstraktnog moralnog uštrba koji trpi svako kada se liši upotrebe novca. Smatralo se nedopuštenim tražiti naknadu izmakle dobiti ako je dužnik siromah. I pored ovih ograničenja naknada štete je široko korišćena kao način za posredno uzimanje interesa. Otuda reč *interesse* koja je najpre značila naknadu štete, u većini evropskih jezika postaje reč koja označava kamate, uzuru.“ O. Stanojević, *op. cit.*, str. 169–170.

19 *Lib. 2, cap. 20, dubit. 13, 111: Quidam putant id esse illicitum. Ita Nauarrus c. 23. n. 81. Sotus lib. 6. qu. 4. ar. I. Ad I. & quidam alij, ob rationes infra ponendas. Respondeo tamen, Absolute id esse licitum, ut docet Angelus, Medina, Corduba, Petrus Nauarr.*

autoriteta, što ukazuje na promenu doktrinarnih shvatanja u katoličkoj crkvi. Naime, novac koji se daje na zajam sada se shvata kao kapital. U prilog svom stavu Lesije navodi sledeće argumente:

Prvo, rizik koji preuzima zajmodavac procenjiv je u novcu i zato je pravično da za njega može tražiti cenu. Kao primer Lesije navodi davanje novca na zajam čoveku koji nema veliki ugled ili je pak sumnjivog ugleda ili nije dovoljno poznat u poslovnim krugovima u svojoj sredini.²⁰

Ako je u pitanju dužnik za kojega nije sigurno da će moći da vrati novac koji je dobio na zajam, onda se zajmodavac u izvesnom smislu nalazi u sličnom položaju kao jemac, tj. trpi sličnu vrstu rizika.²¹

Lesije zatim zajmodavca upoređuje s prodavcem koji svoju robu prodaje na kredit. On snosi rizik zbog odlaganja izvršenja, tj. odloženog plaćanja cene i zato može da traži nešto više od gole cene. Prodaja na kredit, uz odlaganje izvršenja, za Lesija je uporediva s davanjem novca na zajam. To je prećutni zajam – *mutuum tacitum*.²²

Zatim zajam upoređuje s poslugom i najmom u tom smislu što i za poslugodavaca i najmodavaca postoji bojazan da će njihove stvari propasti ili se pogoršati i po osnovu tog rizika oni mogu zahtevati neko osiguranje. Postoji formalna razlika između zajma, s jedne strane, i posluge i najma, s druge strane, u tome što se kod zajma prenosi svojina na zajmoprimca, ne i kod posluge i najma. Ali ta razlika nema veliki značaj za rizik od gubitka. Jer kao što se obavezuješ da ćeš vratiti dato u najam ili na poslugu, isto tako se obavezuješ da ćeš vratiti ceo zajam. I kao što je moja stvar tebi data u najam, u opasnosti, isto tako je iznos koji mi duguješ rizičan. Kao što ja rizikujem time što moju stvar dajem na poslugu ili u zakup, tako rizikujem ako dajem novac na zajam da mi neće biti vraćen.²³

Zajmodavac može tražiti od zajmoprimca obezbeđenje personalno ili realno, putem jemca ili zaloge. Lesije zaključuje da ako zajmodavac sam preuzima

20 *Probatur Primo, Quod me conijciam in tale periculum est pretio aestimabile; ut si mutuem homini non satis noto, aut decoctori, aut dubiae fidei? Aut si timeam probabiliter magnas molestias in recuperanda sorte: (quos casus ponunt Ioannes Medina & Petrus Nauarr.) ergo possum pro eo pretium exigere. Iustissimum enim est, si pro eo, quod pretio aestimabile est, pretium exigatur.*

21 *Secundo, Quia fideiussor potest ratione periculi, quod fideiubendo subit, aliquid exigere: atqui fideiubere est quoddam mutuare. Dices, Fideiussor accipit ratione obligationis, quam subit. Respondeo, Non tantum ratione obligationis, sed etiam & maxime ratione periculi. Etsi enim possit ratione solius obligationis aliquid exigere; cum omnis obligatio civilis sit pretio aestimabilis: tamen multo magis potest ratione periculi; ut patet in eo, qui fideiubet ubi periculum est nullum; & in eo, qui idem facit ubi magnum; hic enim longe amplius exigere potest, nec alius ei titulus in hoc susstragatur, quam periculi.*

22 *Tertio, Qui vendit ad diem, seu credito, potest ratione periculi, quod subit dilata solutione, aliquid exigere supra iustum rei nudaе pretium, ut infra cap. 21. dub. 6: atqui dilatio solutionis est tacitum quoddam mutuuum: ergo si licet in hac dilatione, etiam licebit in mutuo expresso.*

23 *Quarto, Si tibi commodem vel elocem equum, domum, vestem, possum aliquid exigere ratione periculi, quod tua causa subeo, si prudenter metuo ne apud te res pereat, vel deterior efficiatur; ut qua te novi negligentem aut non probae fidei: (quod etiam Sotus fatetur) ergo etiam quando mutuo pecuniam. Nec satisfacit quod ait Sotus, esse discrimen, quod ibi non transferatur dominium, hic vero transferatur: hoc enim paruum ad rem facit. Nam sicut tu obligaris reddere locatum & commodatum, ita etiam totum mutuuum; & sicut mea res tibi locata, est in periculo, ita summa mihi debita, est in periculo.*

rizik kao jemac (ili umesto obezbeđenja putem zaloge), sâm može nešto primiti za to.²⁴

Gljučna reč u celokupnoj Lesijevoj argumentaciji je rizik (*periculum*). Osnovni zajmodavčev rizik je da mu glavnica (*sors*) neće biti vraćena – *periculum sortis*. Taj rizik ne umanjuje ni formalan argument da se svojina na novcu prenosi na zajmoprimca. Lesije metodom komparativne analize rizika kod nekih drugih kontrakata (kupoprodaje na kredit, posluge, najma i jemstva) zaključuje da zajmodavac koji snosi rizik za svoju glavnicu, ako je taj rizik procenjiv u novcu, može tražiti cenu u vidu osiguranja datog novca.

S druge strane, ako je novac koji je dat na zajam uložen produktivno u ruke sposobnog trgovca i ako je trgovac koji je dobio novac na zajam time poboljšao svoj ugled u svetu biznisa, onda je pravično da zajmodavac očekuje i po tom osnovu nešto zauzvrat. Ipak, zalagati se da se tim argumentima opravda uzimanje kamate bilo bi u suprotnosti s aristotelovsko-sholastičkom tradicijom i konceptom po kojem je novac sterilan. Međutim, Lesije se nije libio da doktrinu o sterilnosti novca negira u slučaju kada je novac uložen u biznis: iako je novac sam po sebi sterilan, ipak on postaje plodonosan ako se uloži u nečiji posao (*etsi pecunia per se sit sterilis, tamen ut subest industirae alicuius fit foecunda*).²⁵ Doduše, ta Lesijeva tvrdnja kojom se suprotstavlja vladajućoj kanonskoj doktrini odnosi se na tzv. mešoviti ortakluk u kojem jedno lice ulaže kapital u drugo rad. Može se zaključiti da su u nadolazećem vremenu trgovine i kapitalizma stvarane sofisticirane tehnike da se zaobiđe zabrana kamate. Novac se više ne smatra sterilnim, nego kapitalom koji može da se oploduje. Jedan od načina da se cilj postigne bio je tzv. *contractus trinus* – trostruki ugovor.

LEONARDUS LESSIUS I CONTRACTUS TRINUS

Contractus trinus ili *triplex* je dobio po tome što predstavlja kombinaciju tri kontrakta: ortakluka, obezbeđenja i kupoprodaje nade (*emptio spei*).²⁶ Tri ugovora nisu postojala u stvarnosti nego samo virtuelno. U realnom životu postojao je samo jedan ugovor sa hibridnim, trostrukim karakterom.

24 *Quinto, Mutuator potest exigere ut mutuatarius ei caveat, dato fideiussore aut pignore: ergo potest etiam ipse aliquid accipere cum periculum fideiussoris subit.*

25 *Lib. 2. cap. 25. dub. II, num. 14, p. 336.*

26 „Lessius also applied the method of comparative risk analysis to judge the lawfulness of the so-called ‘trine’ or ‘triple’ contract (*contractus trinus/triplex*). This particular contract derives its name from the fact that, upon closer examination, it consists of a combination of three contracts: a partnership contract (*societas*), an insurance contract (*assecuratio*), and a purchase contract (*emptio spei*)“. W. Decock, str. 15. Upor. O. Stanojević, str. 171: „Kao što se kod mohatre koristila fiktivna kupoprodaja, tako je kod ovog ugovora sklapan prividni ortakluk. Jedno lice (zajmodavac) da trgovcu sumu novca i time postane njegov ortak (1. ugovor). Zatim zaključuje drugi ugovor kojim se kreditor odriče svoje neizvesne buduće dobiti za jedan manji, ali izvestan iznos. Trećim ugovorom se ustanovljava zaloga radi obezbeđenja potraživanja. Uzeti svaki za sebe, ovi ugovori nisu imali ničeg nedozvoljenog. Ali ovako skupa, oni gube svoje osnovne karakteristike. Bitno je kod ortakluka učešće i u riziku, a ne samo u dobiti, a toga ovde nema. Prvi ugovor poništen je drugim. Bilo je teoretičara koji su dozvoljavali *contractus trinus*, kao na primer nemački profesor Ek (Eck) u jednoj raspravi iz 1514. godine. Ipak ga je zvanična doktrina osuđivala.“

Naime, osim uobičajenog načina zaključenja ortakluka, ortaci koji ulažu svoj rad daju garanciju za uloženi kapital i obavezuju se da će dati mali, ali fiksni iznos profita svake godine investitoru u zamenu za mogućnost da dobiju sav ostali profit za sebe. Trostruki kontrakt je, dakle, dopuštao kapitalistima da investiraju svoj novac uz obezbeđenje za povraćaj glavnice i malu fiksnu dobit. S druge strane, preduzetnici – trgovci ili industrijalci, mogli su podići svoj ugled u poslovnom svetu i svoju likvidnost, a imali su priliku da steknu i veliki profit. Tako je izbalansiran odnos rizika i profita između kapitaliste i preduzetnika, što se smatra temeljnim principom na području biznisa. S obzirom na to da se rezultat tog sofisticiranog posla čiji je glavni cilj bilo zaobilaženje moralnih i pravnih zabrana svodio na zajam s kamatom, *contractus trinus* je smatran skrivenim zajmom (*mutuum implicitum*). Većina je zato taj kontrakt smatrala protivzakonitim. Među njima se posebno isticao Summenhart (ca. 1455–1502). Ali bilo je i onih koji su trostruki ugovor branili i opravdavali (nemački teolog Eck, 1486–1543). Teolozi koji su želeli da opravdaju *contractus trinus* nalazili su argumente da je taj ugovor ipak bliži ortakluku. Polazili su od stava Tome Akvinskog da je protivno pravu tražiti kamatu iz zajma, a u skladu je sa zakonom sticati profit na osnovu ortakluka. Ta razlika počiva na jednom tehničkom, dogmatskom argumentu, a to je da se kod zajma svojina nad novcem prenosi na zajmoprimca, što nije slučaj kod ortakluka između kapitaliste, investitora i ortaka koji ulaže svoj rad (najčešće trgovca). U tom slučaju, kapitalista ne prenosi svojinu na novcu. Zato je protivpravno tražiti kamatu za ono što ti više ne pripada, dok je legitimno da kapitalista koji je ostao vlasnik novca koji je uložio u ortakluk traži udeo u profitu.²⁷

Međutim, čuveni postglosator Baldus de Ubaldis (1327–1400) isticao je da je protivan prirodi ortakluka sporazum po kojem trgovac garantuje kapitalisti povraćaj novca, a povrh toga i udeo u profitu. To je za Balda pre kamata.²⁸ Zanimljivo je da je više protivnika trostrukog kontrakta bilo među pravnicima nego među teolozima. Domingo de Soto (ca. 1494–1560), vodeći teolog iz škole u Salamanki, bio je jedan od onih koji su se protivili trostrukom kontraktu. On je bio rigidan u odbrani tradicionalnog stava da je rizik povezan sa svojinom, a takođe i profit. Ako rizik od gubitka glavnice kod trostrukog kontrakta snosi trgovac koji je dobio novac od kapitaliste, investitora, onda to znači da je trgovac vlasnik novca: *res perit domino*. Trgovac onda nije ortak, nego zajmoprimac, a trostruki kontrakt je prećutni zajam. Fiksni iznos koji plaća trgovac kapitalisti za korišćenje novca i za mogućnost sticanja neograničene dobiti u stvari je kamata.

Suprotstavljajući se Sotu, Lesije je izneo svoju argumentaciju u prilog trostrukom kontraktu u društvenim i ekonomskim okolnostima u kojima je to bilo preko potrebno, oslanjajući se u najvećoj meri na stavove nemačkog teologa Eka. Naime, Antverpen je u 16. veku bio centar u kojem su trgovci i bankari prona-

27 Thomas Aquinas, *Summa Theologiae, Secunda Secundae, quest. 78, ad 5: Ad quintum dicentem quod ille qui mutuat pecuniam transfert dominium pecuniae in eum cui mutuat. Unde ille cui pecunia mutuatur sub suo periculo tenet eam, et tenetur integre restituere. Unde non debet amplius exigere ille qui mutuavit. Sed ille qui committit pecuniam suam vel mercatori vel artifice per modum societatis cuiusdam, non transfert dominium pecuniae suae in illum, sed remanet eius, ita quod cum periculo ipsius mercator de ea negotiatur vel artifex operatur. Et ideo licite potest partem lucri inde provenientis expeter, tanquam de re sua.*

28 W. Decock, str. 25.

lazili nove oblike i načine biznisa i oni su osećali potrebu da im se moralno i pravno odobre ti novi načini njihovog svakodnevnog poslovanja.

Svoju argumentaciju Lesije uklapa u opštu temu svoga dela o pravdi i pravu raspravljajući da li ima nešto nepravično u novoj vrsti ugovora. Ta argumentacija se nalazi u glavi koja je posvećena ortakluku (*societas*) u okviru *dubitatio* III, čime se opredeljuje i priroda trostrukog kontrakta. Sporno pitanje je formulisano na sledeći način: *Utrum in societate licitum sit pactum eum sociis, ut salvam praestent sortem & reddant quotannis certum lucrum parvum, pro incerto magno?* (Da li bi bio dopušten u ortakluku takav pakt po kojem ortak duguje sigurnu glavnice i vraća godišnje određenu malu dobit za neodređenu veliku [dobit]?) Da bi konkretizovao ovako načelno formulisano pitanje, Lesije počinje sledećim primerom: *Petrus consignat centum florenos apud Paulum mercatorem, ut ei pro parte lucri, capitali salvo, assignet per annum quinque florenos, residuo lucri sibi reservato.* (Petar je poverio sto florina trgovcu Paulu, s tim da on njemu na ime dela dobiti, uz osiguranje glavnice, dodeli godišnje pet florina, a ostatak dobiti zadrži za sebe.)²⁹

Iz primera je vidljivo da je sklopljen tzv. mešoviti ortakluk u kojem jedan ortak ulaže novac (Petar, kapitalista), a drugi svoju umešnost, tj. rad (Paul, trgovac). Trgovac Paul garantuje povraćaj glavnice i malu dobit, 5% godišnje (kapitalisti), a za sebe zadržava svu ostalu potencijalnu dobit. Odgovor na to pitanje Lesije traži ispitujući da li je položaj ugovornih strana – kapitaliste i trgovca ravnopravan ako se imaju u vidu troškovi kojima su obojica izloženi kao i rizik.

Kapitalista je izložen sledećim troškovima i rizicima: prvo, to je rizik gubitka glavnice (*periculum sortis*) koji nije dovoljno osiguran usmenim garancijama trgovca.³⁰ Drugi trošak je taj što se kapitalista lišava pogodnosti koje daje gotov novac (*aestimatio commoditatis*),³¹ a treći je *aestimatio lucri sperati*, tj. procena očekivane dobiti koju može steći umešan trgovac, a koja je mnogo veća od onog iznosa koji će na godišnjem nivou isplatiti investitoru.³²

Trgovac je izložen sledećim troškovima: to su prvo troškovi uloženog rada, zatim troškovi osiguranja glavnice i troškovi plaćanja godišnjeg fiksnog iznosa na ime dobiti. Prvi trošak, tj. trošak uloženog rada, ne treba precenjivati, smatre Lesija (*Haec non magni a mercatoribus pecuniam accipientibus aestimatur*),³³ jer bi trgovci taj rad morali uložiti u svakom slučaju kada bi radili samo za sebe, a ne u zajedničkom interesu. S druge strane, s obzirom na to da trgovci sada zahvaljujući kapitalistima imaju gotovinu, to im povećava kredibilitet i ugled u poslovnom svetu (*Imo id auget illorum fidem, et facit illustriores, quod magnam vim pecuniae*

29 *Lib. 2. cap. 25. dub. III, num. 22, p. 337.*

30 Svakako da je bolji oblik obezbeđenja realno obezbeđenje putem pignusa ili hipoteke., *Lib. 2. cap. 25. dub. III, num. 25, p. 339: Primum est aestimatio periculi cui pecuniam suam exponit. Etsi enim mercator dicatur eam assecurare, haec tamen securitas est valde infida, et cum ea plurimi evertuntur. Unde plerique libenter adhuc darent unum in centum pro perfecta assecuratione, per pignus aut hypothecam sufficientem obtinenda.*

31 *Lib. 2. cap. 25. dub. III, num. 25, p. 339.*

32 Umešan trgovac može lako steći dobit od 10–12% dnevno, a u obavezi je prema kapitalisti 5% dobiti na godišnjem nivou! *Lib. 2. cap. 25. dub. 3, num. 25, p. 339: Tertium est aestimatio lucre sperati, quae quando industirus est Mercator, facile est 10. vel 12. in centum et saepe multo amplius, ut quotidiana experiantia et mercatorum confessione constat.*

33 *Lib. 2. cap. 25. dub. III, num. 26, p. 339.*

habeant).³⁴ Troškovi osiguranja glavnice takođe se ne smeju precenjivati jer je reč o personalnom, a ne o realnom obezbeđenju. Ako trgovac bankrotira, njegovo osiguranje neće biti od pomoći kapitalisti. Što se tiče trećeg troška, tj. isplate godišnjeg iznosa na ime fiksne dobiti, ona je manja nego obaveza na plaćanje poreza na dobit (*Quae obligatio minoris aestimatur quam censuaria*). Tome se može dodati već pominjani argument da umešan trgovac može zaraditi mnogostruko više od godišnjeg malog profita koji je dužan da plati kapitalisti. Lesije očigledno umanjuje ozbiljnost troškova i rizika koje snose trgovci, dajući tako legitimitet kapitalistima za njihov nov način investiranja, i zaključuje da ne postoji nejednakost (*iniquitas*) u položaju ugovornih strana.

Lesije zatim ispituje da li pakt koji modifikuje ugovor o ortakluku predstavlja izvor nepravičnosti (nejednakosti) i menja prirodu ugovora. On polazi od principa autonomije volje stranaka koji je kod ortakluka veoma široko primenjen. Svaki sporazum u kojem stranke dogovaraju ulog radi ostvarenja nekog cilja dozvoljen je osim ako je reč o *societas leonina*: nedozvoljeno je da jedan ortak snosi sav rizik, bez udela u dobiti. Način podele dobiti i rizika među ortacima prirodni je sastojak ugovora. Jednak udeo u dobiti i riziku predviđen je samo ako stranke nisu ugovorile drugačije.

Istina, trgovci imaju dodatni teret koji se sastoji u osiguranju glavnice, čime kapitalisti izbegavaju rizik. Ipak, to se ne može smatrati lavovskim ortaklukom. Osiguranje nije realno nego personalno. Zato će u slučaju bankrota trgovca, kapitalista ipak snositi rizik gubitka glavnice. Osim toga, Lesije ističe da trgovci spremno pristaju da kupe fiksni godišnji profit po manjoj ceni za budući veliki profit kojem se nadaju (*venditiones et emptiones rerum non habentium*), zbog čega se taj aranžman može smatrati kupovinom nade – *emptio spei*.

Contractus trinus je u suštini vrsta ortakluka i pogrešno je smatrati ga prećutnim zajmom, smatra Lesije (*Falsum est, quod ratione assecurationis praestanda a mercatore cui datur pecunia, amittatur dominium, et hiat implicitum mutuum, ut putat Soto*).³⁵

Istovremeno, prema Lesijevom mišljenju, *contractus trinus* je poseban ugovor *sui generis* – neimenovani kontrakt posebne vrste *do et facio ut des et facias*: *Hinc patet, hos tres contractus posse fieri per modum inius contractus innominati, do et facio ut des et facias... Hic non sunt tres contractus a se mutuo independentes, sed unus solus involvens omnia, quae utrimque sunt conferenda et commutanda*.³⁶

Učenje Leonarda Lesija interesantno je iz više razloga. Najpre, savremeno pravo pravi oštru razliku između pravnika i teologa (filozofa) i time strogo razdvaja pravne norme od pravila morala. Takvo strogo odvajanje je nemoguće sprovesti kad je reč o autorima s početka novog veka. Rasprava Leonarda Lesija pokazuje u kojoj su meri povezana pravna i moralna pitanja, koliko su teolozi bili zainteresovani za pravna pitanja u vezi sa praksom trgovanja i poslovanja i koliki je uticaj imala religija na istoriju evropskog prava. Taj uticaj religije na moderno pravo u sferi trgovine i poslovne prakse potcenjen je u očima modernog čoveka, što je isticao i Maks Veber (1864–1920). Usprkos toj konstataciji, Maks Veber se i sâm nije mnogo udubljavao u stavove moralnih teologa ranog modernog perioda niti im je posvetio mnogo pažnje u svojim delima, čime je uticao na to da inte-

34 *Ibid.*

35 *Lib. 2. cap. 25. dub. III, num. 28, p. 339.*

36 *Lib. 2. cap. 25. dub. III, num. 27, p. 339.*

resovanje istorijskopravne nauke o tom periodu bude skromno sve do današnjih dana.³⁷ Jedan od retkih naučnika na našim prostorima koji je ukazao na uticaj moralne teologije na evropsku pravnu tradiciju bio je Obrad Stanojević.

Argumentacija koju je izneo Leonard Lesije u prilog odbrane trostrukog kontrakta je pravne, moralne i ekonomske prirode i pokazuje u kojoj meri je bio spreman da novi pravni oblik koji je iznedrila poslovna praksa rađajućeg kapitalizma brani svim sredstvima i po svaku cenu. Pravo je za Lesija u službi ekonomije, poslovanja, i on sva svoja znanja i veštine stavlja na raspolaganje potrebama privrednog života. U argumentaciji tog teologa moralna teologija se otkriva ne samo kao duhovna disciplina koja se upražnjava u tišini manastira nego kao praktična i pragmatična delatnost koja je itekako povezana s pravom, ekonomijom i realnim životom.

*Prof. dr Milena Polojac**

LEONARDUS LESSIUS (1554–1623) AND MORAL THEOLOGY ON MONEY-LOAN AND USURY (ON THE MARGINS OF THE SCIENTIFIC LEGACY OF OBRAD STANOJEVIĆ)

Summary

*The doctrine of moral theologians, followers of Thomas Aquinas, played an important role in the development of the commercial law. One of the distinguished thinkers was Leonardus Lessius, Flemish moral theologian from Antwerp. In his major synthesis of religion and law, presented in his famous book *De iustitia et iure ceterisque Virtutibus Cardinalibus* published in 1605, he discusses religious, moral and legal issues. Lessius' exposition on money-loan and usury (Lib. 2, cap. 20, dub. 1–24), and particularly on so called *contractus trinus* (Lib. 2, cap. 25, dub. 3) is the subject of the analysis in this paper. Although many jurists and theologians considered *contractus trinus* as implied money-loan with usury and therefore illegal, Lessius defended it as moral, lawful and just. He also justified it from the economical point of view. In this way he supported new commercial practices in favor of developing capitalism in the Europe of the time. The author also reminds on the pioneer book on the subject in Serbian language by Obrad Stanojević (1934–2011).*

Key words: *Moral theology. Money-loan. Usury. Triple contract.*

37 „Yet, Max Weber's take on the history of commercial law set the agenda for mainstream legal historical scholarship to this day. It is small wonder, then, that the moral theological literature on commercial contracts has suffered from scholarly neglect. „ W. Decock, 4.

* Milena Polojac, PhD, Professor of Law, Faculty of Law University of Belgrade. This article is result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059) supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development.